

Сербинська Тетяна Олександрівна, кандидат наук з державного управління

Сучасний період розвитку України як держави прийнято називати трансформаційним. Осмислення змін, які відбуваються у суспільстві та міжнародній спільноті, є першочерговою задачею на нинішньому етапі. Ефективність проведення реформ в державному управлінні великою мірою залежить від використання системних підходів при їх розробці та впровадженню. Вивчення джерел системології, походження системних поглядів допоможуть реалізувати комплексні дослідження з допомогою загальних системних наукових підходів, які дозволяють охопити багатомірність об'єктів та явищ у державному управлінні.

У різних областях науки системні підходи розглядалися у працях багатьох вітчизняних та закордонних вчених, серед них дослідники в теорії систем Берталанфі Л., Богданов О.О., Вінер Н, Боляновська А.А., Немов Р.С., Поляков В.А., в галузі теорії управління: Беляєв Б.В., Бехтерев В.М., Врум В., Залужний А.С., Ланге М.В., Маслоу А. У державному управлінні системні підходи досліджувалися в роботах вітчизняних дослідників Бакуменка В.Д., Машкова О.А., Нижник Н.Р., Сурміна Ю.П.

Дослідники системних підходів часто використовують системні методи відокремлено, без прив'язки до витоків ідеї системності, яка передбачає низку ознак та властивостей, важливих для розуміння у вузьких областях її застосування. Ця стаття присвячена системології як цілісній науці, що розвивається у часі як єдина концептуальна теорія, аналізу її витоків з всезагальної організаційної науки, її взаємозв'язків з сучасними дослідженнями та їх застосування у державному управлінні.

Цілями даної статті є вивчення генези системології через аналіз концепції одного з її засновників – Богданова О.О. та переваги її використання у державному управлінні.

XXI століття в історії цивілізації буде віком становлення системного мислення. Деякі вчені вважають[8], що всі біди європейського континенту викликані руйнуванням цілісного світосприйняття, переходом до занадто деталізованої, вузької, мозаїчної системи світогляду, коли цілісність світу визнається, відчувається, декларується, але не забезпечується домінування в свідомості наукової картини світу.

В останні роки вчені усвідомили необхідність застосування системних підходів у соціальних науках, у тому числі і в державному управлінні, а оскільки О.О.Богданов випередив в роботі Н.Вінера та Л. фон Берталанфі на більш ніж 40 років і справедливо вважається автором першого варіанту загальної теорії систем, попередником кібернетики, розглянемо розроблені ним системні підходи та їх розвиток в застосуванні до державного управління.

Існує загальноприйнята думка, що багато загальнотеоретичних проблем системного підходу розроблені Богдановим повніше і більш строго, ніж в сучасній теорії систем і кібернетиці. У зв'язку з цим можна послатися також на вислів Н.Н.Мойсеева: «Таблиця Д.Менделєєва, біогеохімія В.Вернадського, теорія біогеоценозів В.Сукачева і Н.Тимофєєва-Ресовського – всі ці універсальні системи знань складають гордість російської і радянської науки. Теорія організації О.Богданова може бути поставлена в один ряд з подібними вченнями.» [1, с.13].

Головною думкою О.О.Богданова є практичне перетворення дійсності шляхом використання закономірностей та методів всезагальної організаційної науки. Вихідним пунктом тектології є визнання необхідності підходу до вивчення будь-якого явища з точки зору його організації. Прийняти організаційну позицію означає вивчати будь-яку систему з точки зору відносин всіх її частин, і відносин її як цілого із середовищем, тобто зі всіма зовнішніми системами. Закони організації систем єдині для будь-яких об'єктів, найбільш різноманітні явища об'єднуються спільними структурними зв'язками і закономірностями: «структурні відносини можуть бути узагальнені до такої ж міри формальної чистоти схем, як в математиці відносини величин, і на такій основі організаційні задачі можуть вирішуватися способами, аналогічними математичним.» [1, с.19].

Для дослідження та сприйняття такого роду ідей і концепцій повинне бути створене відповідне соціокультурне середовище. Не випадково ідеї кібернетики в загальній теорії систем отримали широкий науковий резонанс в період розвитку науково - технічної революції, коли і змінювався й інтелектуальний клімат в науці – на перший план вийшли такі задачі, як подолання вузькопрофесійної розрізненості науковців, інтеграція наук, синтез наукових знань, організація міждисциплінарних досліджень і т.п. Необхідно, також, формування певної спільноти вчених, які професійно займаються дослідженнями в області системних знань, організації спеціалізованих видань, інтенсифікації відповідних наукових комунікацій. Всіх цих умов не існувало в період написання «Всезагальної організаційної науки», тому можна з повним правом сказати, що книга О.О.Богданова випредила час.

В методології державного управління принцип системності можна розвернути, відштовхуючись від цілепокладання, яке встановлює для себе кожна державна структура та держава у цілому. Якщо метою держави є благополуччя кожного громадянина, то можна стверджувати, що будь-яка державна система не тільки дезорганізована, але й деградує, оскільки в кожній державі можна знайти громадянина, який вважатиме своє становище неблагополучним, якщо ж ціль встановити на рівні завдання розвитку кожного громадянина, то в залежності від використаних методів, таке цілепокладання виявляється доцільним і реальним.

Завдяки глибокому дослідженню О.О.Богдановим загальних закономірностей організаційних процесів, «Тектологія» має глобальне значення для цих дисциплін. Цим і визначається вплив загальної теорії організації на науку соціального управління, що охоплює, зокрема, і науку управління народним господарством, і теорію державного управління, і низку інших напрямків сучасного теоретичного знання. О.О.Богданов сформулював найважливіші принципи розвитку народного господарства: цілісності економіки і єдності плану, прямих і зворотних зв'язків в управлінні і плануванні, слабкої ланки (закон найменших), рівноваги плану, пропорційності, збалансованості, задоволення людських потреб як вихідного пункту планування. Важливо відзначити, що це особливо стосується балансу народного господарства, в основі якого лежала центральна ідея О.О.Богданова про динамічну рівновагу системи. Саме ця ідея в державному управлінні США була покладена в основу розповсюдженого методу сіткового планування і управління; вона полягає у визначенні «критичного шляху» керованого процесу через «найслабші точки» кожного його етапу.

О.О.Богданов приділив велику увагу проблемі системної цілісності суспільства і його окремих підсистем різного роду. У доповіді «Організаційні принципи єдиного господарського плану» він обґрунтував два положення: а) суспільство як організоване ціле є сума людських активностей, що розгортаються в природному середовищі; б) кожна галузь народного господарства, підприємство, працівник як частина організаційної системи виконує в ній і для неї свою визначену функцію. Ці два вихідних моменти лежать в основі рівноваги і розвитку економіки як всякої організаційної системи.

Розглядаючи такі системи, О.О.Богданов вказує, з одного боку, на «організмичність» політичних систем, організаційних структур, їхніх окремих ланок і т.д., наявність у них власних інтересів (у збереженні і зміцненні власної стабільності, свого місця в суспільному поділі праці, положенні, впливі, владі і т.д.) і засобів для їхньої реалізації, у чому виражається консервативна сутність структури. З іншої сторони, структурі притаманні лабільність, мінливість, здатність до розвитку, що виражають функціональну

сторону організації. Цей підхід дозволяє вивчати й об'єктивно оцінювати вплив організаційних структур, у т.ч. і державноуправлінських, на процеси суспільної життєдіяльності, що нерідко буває дуже великим і навіть вирішальним.

Структура будь-якої системи розглядається Богдановим як результат безупинної боротьби протилежностей, що змінює один стан рівноваги системи іншим. Ця властивість перегукується з діалектичним законом єдності та боротьби протилежностей. Принцип рівноваги, розробці якого надавалася значна увага в роботах О.О.Богданова, знаходить своє вираження й в організаційній вимозі рівноваги прав і обов'язків кожної людини, кожного органу управління і взагалі будь-якої ланки будь-якої організації. Адже у випадку порушення цієї рівноваги негативні наслідки для даної організації практично неминучі: або безконтрольні і безвідповідальні власники повноважень одержують і використовують можливості для зловживань, або безправні носії обов'язків не зможуть їх виконати належним чином. Подібні наслідки настають і в інших випадках порушення рівноваги: між продуктивними силами і виробничими відносинами, між виробничими відносинами і формами політичного і духовного життя суспільства, між попитом та пропозицією на ринку, між виробництвом сировини і готової продукції з неї, між економічним і соціальним розвитком, централізацією і децентралізацією, професійним і суспільним факторами управління і т.д.

У сучасних умовах здійснення трансформації форм виробничих відносин і методів організації економічного життя залежить від цілісності нової моделі господарського організму. При її впровадженні важливо, щоб на кожному етапі взаємозалежні відносини, зміни і нововведення, які представляють певну систему, здатну до подальшого розвитку, не було слабких ланок і гальмуючих розвиток застарілих економічних форм.

О.О.Богданов передбачав, що соціалістичне («колективістське») суспільство – «високодиференційована система, між його частинами і різними сторонами повинні виникати все нові і нові розбіжності». Диференціація, багатство внутрішніх зв'язків системи виражають рівень її розвитку. Одночасно цілісність системи вимагає гармонізації у взаємодії її елементів, їх взаємне доповнення, що забезпечується розвитком відповідних зв'язків («додаткових співвідношень») між розбіжними частинами. У такий спосіб зростання розходжень між елементами системи веде до усе більш стійких структурних співвідношень усередині її [1, кн.2, с.17]. Одночасно «системна розбіжність укладає в собі тенденцію розвитку, спрямовану до додаткових зв'язків» [1, кн.2, с.27]. Подібно системна розбіжність викликає в собі й інші тенденції, що розвивають визначені умови нестійкості – загострення системних протиріч. Протиріччя ці на певному рівні їхнього розвитку здатні переважувати значення додаткових зв'язків. Система існує до тих пір, доки протиріччя не стануть антагоністичними.

Будь-яка система шляхом диференціації елементів розвивається прогресивно до певної межі, коли частини цілого, стають занадто різними у своїй організації. На цій стадії дезорганізуючий момент – наслідок системних протиріч, що нагромадилися – переважає силу додаткових зв'язків між частинами і веде до розриву цих зв'язків – дезінгресії, до загальної катастрофи організаційної форми цілого. «Результатом повинно з'явитися перетворення структури, чи простий розпад» [1, с.34]. Як приклад можна навести розпад Радянського Союзу, як наслідок нагромадження протиріч (політичних, економічних, ідеологічних) між колишніми республіками, так і в самій системі – антагоністичність інтересів правлячих кіл та інтересів суспільства, протиріч між гаслами та реальним станом справ, диференціація населення в прибутках, неефективність господарських зв'язків, що привело до кризи держави як цілісного організму.

Послідовники О.О.Богданова, ґрунтуючись на його базових ідеях, розробили низку теорій, які стосуються системного підходу. Так, оптимізація внутрішніх управлінських та міжнародних відносин, вирішення проблем розвитку вимагають застосування багатоступінчастих підходів, які ґрунтуються на нових парадигмах розвитку людини та суспільства, світоглядних концепціях, широкому врахуванні загальноцивілізаційних закономірностей, регіональних та національних особливостей, історико-генетичних і етнічних факторів, географічних, психологічних та інших чинників.

Понятійний апарат системної теорії державного управління перебуває у стані формування. Тому важливо постійно уточнювати термінологічне поле, основується на найбільш прийнятних для наукових досліджень формулюваннях. У цьому контексті і розглянемо термін “система” та його властивості. Отже, система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють між собою заради досягнення визначених спільних цілей.

Цільові установки державного управління можуть бути соціальними, економічними, політичними, організаційними, правовими, моральними, духовними та іншими. Вони пов'язані з соціальним характером держави, ефективністю державного регулювання економіки, правовим забезпеченням, повноваженнями органів державного управління, професійністю державного апарату, його мотивацією та багатьма іншими системними параметрами.

Розглянемо основні властивості системи, які впливають з вищесказаного означення, та їх застосування у державному управлінні:

- Гіперкомплексність – наявність в системі різноякісних елементів. Держава – це сукупність осіб (зокрема, державних службовців), органів державного управління, сукупності законів (законодавча база) тощо, які мають різноякісну природу і належать до різних рівнів державного управління.
- Динамічність – взаємозв'язок елементів реалізовується за рахунок внутрішніх ресурсів системи. Така динаміка в найбільш загальному випадку є якісною зміною елементів та зв'язків між ними. У процесі розвитку системи (держави чи державного управління) відбуваються кількісні та якісні зміни, які ведуть до відповідної зміни елементів системи та самої системи. Наприклад, соціальні державні програми стають можливими тільки за рахунок податків, які громадяни виплачують державі як надсистемі, що спрямовує кошти для потреб всього суспільства і найменш захищених її членів. Іншим прикладом є підвищення кваліфікації та професіоналізму державних службовців, що, в свою чергу, виводить державне управління на новий якісний рівень взаємовідносин з населенням, організаціями тощо.
- Структурність – властивість володіння системи елементами та зв'язками між ними. Структура перш за все визначається метою системи, у даному випадку цільовими установками державного управління. Компонентами державного управління можуть бути міністерства, департаменти, відділи, державні службовці.
- Емерджентність – особливості цілого, які відрізняються від властивостей його частин. Внаслідок взаємодії складових частин, поєднання властивостей елементів державне управління як система набуває нові якості, які відрізняють її від властивостей складових частин (наприклад, цілісність, поділ праці, зв'язність елементів, функціональність, єдність підходів до розв'язання задач певного класу тощо). Богданов О.О. відзначив це так: “організоване ціле виявилось насправді практично більшим від простої суми частин, але не тому, що в ньому створювалися із нічого нові активності, а тому, що його наявні активності поєднуються більш успішно, ніж протидії опору, що протистоять їм” [1, с.117].
- Ієрархічність – наявність сукупності внутрішніх системних рівнів та їх властивостей, закономірностей їх утворення та взаємодії. Системна ієрархічність в державному управлінні, доповнюючи концепцію ієрархічної структури М.М.Вебера, означає не тільки чітку підпорядкованість, звітність та контроль, але й підпорядкованість цілей. Якщо мета певного підрозділу співнапрявлена з метою системи вищого рівня (надсистеми), то такий підрозділ швидко вдосконалюється у виконанні своїх функцій та стимулюється надсистемою (отримує достатню кількість енергії для виконання своїх функцій, мотивується службове зростання тощо).
- Цілісність або зрілість системи визначається наявністю в єдиній системі домінуючих протилежних підсистем, кожна з яких об'єднує елементи, які володіють функціональними якостями, протилежними функціональним якостям іншої підсистеми. В системі держави – це, наприклад, законодавча та виконавча влади, дуалізм інтересів держави та громадськості, дуалізм інтересів державного апарату.

В основі тектології закладені поняття формування і регулювання динамічних комплексів (систем). Автор вводить три види комплексів: організовані, дезорганізовані, нейтральні, і, стверджуючи, ця таксономія залежить від спостерігача і контексту, по суті, формулює принцип відносності в теорії організацій: «науки розрізняються не предметом (для всіх той самий – увесь світ досвіду), і не методами (одні і ті ж, власне кажучи – організаційні), а по точці зору» – по центру координат дослідження». Цей принцип отримав свій розвиток у методі гносеологічного релятивізму. Він ґрунтується на існуванні численних онтологічних концепцій управління, що мають об'єктивний характер. Це свідчить про релятивізм поглядів на зміст доктрини розвитку людства. Тому концепція гносеологічного релятивізму свідомості може служити генезою гносеології різнорівневих підходів до проблем управління і формування системи адекватних соціально-економічних відносин.

Гносеологічний релятивізм як метод наукового пізнання обґрунтовує метод психосистемного аналізу, який детермінує простір керуючої дії зі сторони надсистеми через встановлення у часі інтенційності як шляху максимальної ефективності розвитку.

Методологічною основою гносеологічного релятивізму є той факт, що людина і побудовані нею системи проявляють свою сутність тільки як результат взаємодії і поза цією взаємодією не існують. Разом з тим, будь-яка система життя здатна сприймати із всієї неосяжної різноманітності форм тільки ті зв'язки, які адекватні рівню розвитку свідомості даної системи. Таким чином, онтологічний аспект релятивізму визначається відносністю пізнання людиною всієї повноти зв'язків між нею та оточуючим світом, а також адекватною рівню свідомості здатністю управляти процесом якісного оновлення системних відносин, що детермінуються напрямком розвитку надсистеми. Подібним чином, ефективність державного управління залежить від якомога більш повного усвідомлення суб'єктом державного управління всіх суттєвих зв'язків між об'єктом управління та оточуючим середовищем. Нехтування хоча б одним істотним зв'язком або порушення пріоритетності у досягненні цілей та задач державного управління приводить до викривлень у станах об'єкту управління, а отже викривлень у житті суспільства.

Тектологія по справедливості може бути названа першим в історії науки розгорнутим варіантом загальносистемної концепції. О.О. Богданов піддав глибокому й оригінальному перегляду весь доступний нам світовий досвід, намагався усюди за строкатою тканиною явища розкрити єдність організаційних зв'язків. Він установив загальний формуючий організм – «інгресію», потім і загальний регулюючий механізм – «підбір» у різних його формах і варіаціях.

Останнім часом в теорії управління розробляється ще одна теорія – універсологія [6, с.3] управління, в якій, як і теорії Богданова О.О., відшукуються закономірності в історії та теорії управління, і по праву може вважатися послідовницею всезагальної теорії організації. Розглянемо деякі її напрацювання.

Універсологія дозволяє: 1) розкрити універсальні (загальні) закономірності формування, розвитку і взаємозумовленості ієрархічних ланцюгів багаторівневих систем життя і причинно-наслідкових зв'язків мікро- і макросвітів; 2) описати механізми дії законів буття за допомогою універсальних моделей, що забезпечують ефективне управління і міжсистемне прогнозування перспектив розвитку систем.

Держава, як і людина, є продуктом системи багаторівневих відносин. І, оскільки, розвиток будь-якої системи відбувається відповідно до універсальних закономірностей, то в державному управлінні аналогічно формується, на наш погляд, 7 рівнів системних відносин.

1. Структура системи (суспільства) – це причинно-наслідкові відносини, що людство формує в навколишньому світі. При цьому виникає троїстість: 1) керуюча сфера причин; 2) керована сфера наслідків; 3) перехідний процес від сфери причин до сфери наслідків.

Тоді при узгодженні цілей між сферою управління і підсистемами (людьми, підприємствами, регіонами й ін.) виникає явище самоврядування, а виходить, стійкий і безконфліктний розвиток.

а) б) в) г) д) е) є)

Рис. 1. Причинно-наслідкова схема характеризує в системі наступні закономірності: а,б)

дуалізм, потрібність; в,г) семирівневість; д,е) ієрархічність, синергетичність, є) поетапне формування системи за 12 детермінантами системи.

Отже, універсальне управління – це алгоритм найбільш ефективного, безконфліктного і стійкого розвитку людини, родини, колективу, підприємства, суспільства, оснований на універсальних (даною природою) закономірностях життя буття.

2. Етапи формування структури системи (людини, колективу, суспільства, планети і т.д.) у часі – це 2 фази: 1. Інволюція – пізнання, адаптація, індивідуалізація; 2. Еволюція – інтеграція, управління, перетворення. Таким чином, виникає цикл поетапного формування системних (суспільних) відносин у просторі і в часі – 12 детермінант системи.

На наш погляд, слушною є думка Полякова В.А., який наводить історичні закономірності і критерії вибору стратегії розвитку держави. Він вважає, що для стійкого розвитку держава повинна мати стратегію ефективного і поетапного формування соціальної й економічної сфер його життя. Відсутність же довгострокової стратегії позбавляє суспільство перспектив, породжує апатію у його членів. Як наслідок цього виникають соціальні стреси, напруги й економічні кризи.

Саме знання перспектив розвитку суспільства, за нашим переконанням, дозволяє уникнути хаосу і відхилень від найбільш ефективної спрямованості ходу історії.

Узагальнюючи вище сказане приходимо до наступних висновків:

- Державне управління як цілісна система повинно володіти всіма системними ознаками, відповідати системним принципам та закономірностям;
- Принцип системності передбачає насамперед цілепокладання як основоположний принцип будь-якої системи, у т.ч. системи державного управління;
- Порушення послідовності і наступності у розвитку державності, а також системних принципів, призводить до порушень у розвитку держави, а згодом до її руйнування;
- Середовище, в якому працює система державного управління, тобто, суспільство повинно бути підготовленим для сприйняття цілей державного управління; необхідне формування певної спільноти вчених, які професійно займаються дослідженнями в області системних знань, організації спеціалізованих видань, інтенсифікації відповідних

наукових комунікацій

Значення праць О.О.Богданова стане неоціненним, якщо всезагальна організаційна наука стане основою нового причинно-системного, універсального підходу до державного управління, будуть опрацьовані оптимальні алгоритми вироблення ефективних управлінських рішень, підготовки державних службовців до цілеспрямованої діяльності, яка ґрунтується на універсальних закономірностях.

Коли Богданову один раз вказали на те, що він усе своє життя, подібно орачу, неухильно веде одну і ту ж борозну, він кинув репліку: «Так, ту саму борозну, але вона проходить через серце світу» [1].

Література

1. Богданов А.А. Тектология. Всеобщая организационная наука, - М.: Экономика, 1989. - С. 330.
2. Гете И.В. Избранные сочинения по естествознанию. – М.: Издательство Академии наук, 1957. – С.12.(35)
3. Мойсеев Н.Н. Социализм и информатика. - М.: Политиздат, 1988. - С. 145.
4. Малюта А.Н., Гиперкомплексные динамические системы. - Львов: Вища школа, 1989. - С. 120.
5. Поляков В.А. Моделирование алгоритма управления и прогнозирования, - Минск: Вэвэр, 2001. - С. 168.

6. Поляков В.А. Универсология. - Минск: Вэвэр, 2001, - С. 132.

7. Райт Г. Державне управління. - К.: Основи, 1994. - С. 126.

8. Смотрицкий Е. Становление системного мышления в первой половине XX века. По материалам доклада на Днепропетровском городском семинаре по истории и философии науки, техники и образования, 2001//<http://uchcom.botik.ru/libr/cit/bogdanov.ru.html>.

9. Gorelik G. Principal ideas of Bogdanov's "Tektology"//General Systems. Vol. XX. - 1975. - P. 3.